
В. М. ЛИТВИН,
Голова Верховної Ради України

САМОСТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНИ: НЕЛЕГКИЙ ПОСТУП

Проголошення 24 серпня 1991 р. Акта про незалежність України увінчало всю попередню історію українського народу. Розтягнуті на довгі віки визвольні змагання за вільне життя на власній землі у суверенній державі переможно справилися на зламі тисячоліть.

У процесі історичних випробувань, соціальних катаклізмів, революцій, реформ у колективній свідомості вигранювалося відчуття ідентичності, яке об'єднує людські спільноти в нації. А особливість української нації завжди пов'язувалася з вирішенням питання державності.

“Історія — це час у пошуках свого смислу”, — писав видатний філософ Мераб Мамардашвілі. Торжество державного самоствердження України стало квінтесенцією цього смислу, надавши власній історії логічного вивершення.

11 років незалежності — це вже та часова дистанція, яка дозволяє виявляти головні тенденції й закономірності прожитого і пережитого, робити висновки з нього. За прискореного плину життя, калейдоскопічного перебігу подій було дуже важко приймати вивірені рішення: не вистачало часу на роздуми, на оптимальний вибір, на дію. Інколи бракувало його й на виправлення помилок. Однак найскладніший етап становлення держави дав свої результати, зробивши зміни, які зачепили всі без винятку грані суспільного буття, необоротними. Ми звільнилися від багатьох ілюзій. А свобода від ілюзій — це найвища форма свободи.

Але якби мені випало скласти підсумок останніх років, я б сказав: вони збурили найбільші сподівання і зруйнували багато сподівань, змушуючи нас багато що усвідомити, збагнути і переосмислити, розуміючи, що історична пам'ять коротка і нежива.

Одне з найхарактерніших явищ нашого нинішнього буття — зруйнування механізмів, що поєднують сучасний досвід з пережитим. Ми зростаємо у перманентному тепер, без органічного зв'язку з минулим часом. Реальністю є те, що у нас сьогодні здебільшого вдивляється у минуле і значно менше — у майбутнє, тоді як конче важливо — дивитися у майбутнє. Головне при цьому — дати людям відчуття впевненості. Інакше, за словами поета Т. С. Еліота, “саме так і скінчиться світ: не вибухом, а скиглінням”.

Згадаємо проникливі слова голови першого українського уряду ХХ ст. Володимира Винниченка. Згідно зі своїм життєвим кредо — “бути чесним з собою”, він занотував 16 жовтня 1917 р.: “О, Господи, яка то страшна, тяжка річ відродження національної державності. Як вона в історичній перспективі буде уявлятися легкою, само собою зрозумілою, природною, і як трудно, з якими надлюдськими зусиллями, хитрощами,

з яким, часом, одчаєм, люттю й сміхом доводиться тягати те каміння державности й складати його в той будинок, в якому будуть так зручно жити наші нащадки”.

Нелегко й сьогодні, але ми повинні — без жодних посилянь на неймовірні труднощі минулих років — реально з’ясувати й самокритично оцінити досягнуте задля єдиної мети: не повторювати помилок, рухатися вперед, ставлячи в центр інтереси держави, українського народу. Разом з тим мусимо враховувати, що сучасникам важче і болісніше, як справедливо зауважував В. Винниченко, сприймати події, які історики описуватимуть потім як звичайні, подібні до багатьох інших. Адже теперішні події, окрім усього іншого, безпосередньо торкаються живих нині людей, освітлюють чи обпалюють їх сьогоднішнє.

У ХХ ст. Україна здобувала незалежність двічі: в 1918 і в 1991 рр. Обидві дати тісно пов’язані між собою, і цю обставину треба підкреслити з притиском, інакше ми не осмислимо з належною повнотою своє сучасне становище.

Ці дати передусім пов’язані відчайдушною боротьбою за виживання тієї держави, до складу якої потрапила Україна три з половиною століття тому.

У середині XVII ст. вона називалася Московським царством. Вже тоді під владою самодержавних царів формувалася могутня імперія, що виявилася тюрмою для всіх народів, включаючи й російський. На початку ХХ ст. вона впала, оскільки вже не могла протистояти викликам нового часу. Період державного розпаду тривав лише кілька місяців, але цього короткого проміжку часу вистачило, аби Україна перетворилася з етнографічної провінції на самостійну державу.

Тоді національна революція показала марність багатовікових спроб переплавити і розчинити в однорідному імперському організмі Козацьку державу гетьмана Богдана Хмельницького. Українці не забули і не позбулися своєї мови і культури, звичаїв і традицій. Імперія використовувала їх для освоєння завойованих територій — від азово-чорноморського узбережжя до Далекого Сходу і російської Америки. Однак поза своєю Батьківщиною українці здебільшого не асимілювалися. Навпаки, завдяки своїй колосальній життєвій стійкості, вони виявилися, мабуть, єдиним в історії пригнобленим народом, який в кордонах чужої держави удвічі збільшив власний етнічний ареал.

Українська Народна Республіка впала жертвою “тріумфальної ходи радянської влади”. За кілька років ленінський Раднарком знову “зібрав” Російську імперію, але без Фінляндії, Польщі та трьох держав Балтії. Справу В. Леніна майже вдалося закінчити Й. Сталіну, коли в 1939—1940 рр. він разом з А. Гітлером поділив сфери впливу в Європі.

Створений більшовиками державний організм був своєрідним поєднанням незалежної від населення диктатури комуністичних вождів і системи рад з реальними управлінськими повноваженнями. Така структура влади дозволяла надавати багатонаціональній централізованій державі будь-який зовнішній вигляд. Після п’яти років експериментування більшовики зупинилися на конструкції, відомій як Радянський Союз. Назвати його імперією можна лише у поєднанні з напівпоглинутими після Другої світової війни країнами Центрально-Східної Європи.

За конституцією, СРСР був співдружністю союзних республік, кожна з яких мала рівні з Росією права і могла в будь-який час вийти з союзного договору, проголосивши цілковитий державний суверенітет. Популістська

декларативність цих прав в умовах диктатури не підлягала сумніву, але таке державне утворення нічим не нагадувало імперію традиційного типу.

Поза всяким сумнівом, ленінська державна конструкція забезпечила більшовикам перемогу в громадянських і міжнаціональних війнах, які стали наслідком падіння Російської імперії. Єдиної напівпоразки більшовики зазнали у радянсько-польській війні 1920 р. Поляки в своїй масі тоді не повірили, що радянський уряд на чолі з Ф. Дзержинським здатний реалізувати їхні національні прагнення. У цілому ж досягнута ціною запровадження національної державності перемога над визвольними рухами пригноблених народів мала далекосяжні політичні наслідки.

Радянська державність була цілком реальною, відповідно реальною, а не фіктивною, ставала й державність у національних радянських республіках. Тому підтримання централізованої диктаторської влади в багатонаціональній країні з популістськими конституціями було неможливим без повсякденного терору. Комуністичні вожді особливо боялися сепаратистських проявів з боку найбільшої національної республіки — УРСР. Вірний правилу застосування превентивних заходів для уникнення можливих небезпек, Й. Сталін розгорнув проти українського народу справжню війну на винищення.

Масовий терор у поєднанні з різноманітними формами пропаганди зробили свою справу. Радянський лад розвалився тільки через багато десятиліть, на початку 90-х років, коли втратив здатність справлятися з тягарем проблем, породжених власним існуванням.

Вихована Кремлем політична еліта України не втратила влади, оскільки підхопити її було нікому. Але їй треба було визначитися — під якими прапорами будувати незалежну державу. І тоді виявилось — в українському суспільстві немає альтернативи ідейній спадщині УНР. Фізично винищене за два десятиліття більшовицького терору покоління будівничих першої у XX ст. демократичної української державності ідейно відродилось в нині сущих поколіннях.

Цей процес, що відбувався на наших очах, ще вимагає наукового узагальнення і філософського осмислення. Теперішня українська державність має радянські корені, оскільки жодних інших просто не існувало, але спирається вона на ідейні засади УНР Михайла Грушевського, Володимира Винниченка і Симона Петлюри.

Треба бути вдячними сучасній демократичній Росії за те, що вона показала всім іншим союзним республікам приклад, як скористатися своїми конституційними правами, аби стати незалежними державами. Ми не можемо не розуміти, що ситуація 1990—1991 рр. уможливилася тільки завдяки унікальному збігові політичних обставин і чинників. Дуже швидко, протягом кількох тижнів, у Москві припинилося протистояння двох принципово різних державних організмів, і вона визначила свою політику щодо колишніх національних республік СРСР. Визначили свою політику щодо Москви й колишні союзні республіки. Ця політика різна: від Туркменістану до Білорусі, але її основоположна складова всюди одна — захист державного суверенітету.

Перебуваючи у стані майже безперервного конфлікту протягом одинадцяти років, президенти України і Верховна Рада всіх трьох скликань знаходили, тим не менше, спільну мову, аби ухвалювати рішення, що сприяли утвердженню національної державності.

Довгі роки Україна боролася, аби її кордони були визнані Росією. Процес, який розпочався поїздкою В. Винниченка та С. Єфремова до ре-

волюційного Петрограда навесні 1917 року, прийшов до свого закономірного завершення навесні 1997 р. з підписанням Б. Єльциним та наступною ратифікацією Державною Думою РФ Договору про дружбу, співробітництво та партнерство між двома державами. Не будемо приховувати, найважливішою для нас була стаття 2 цього Договору: “Високі Договірні Сторони, відповідно до положень Статуту ООН і зобов’язань по Заключеному акту Наради з безпеки й співпраці в Європі, поважають територіальну цілісність одна одної та підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів”.

З усіх республік СНД Україна найтісніше пов’язана з Росією. Це зумовлене не тільки фактором спільного перебування в одній країні протягом століть і навіть не тільки спільністю релігії й подібністю культур, але й наслідками русифікаторської політики центру. Щоб за цих умов Україна не перетворилася на другу Росію, потрібні були законодавчі акти про недопущення подвійного громадянства і надання статусу державної тільки українській мові. В школах України з 1991/92 навчального року припинилося вивчення історії СРСР, яка насправді була історією Росії. Як вітчизняна почала вивчатися історія України.

Більш як тисячолітня історія українського народу — це могутній засіб утвердження національної ідентичності. Історія згуртовує і підносить націю. Тому підготовку українськими вченими і вчителями широкої гами навчальних матеріалів з вітчизняної історії можна розцінювати як важливе досягнення в державотворчому процесі. Недавня ж дискусія навколо шкільних підручників переконливо показала — суспільство чудово розуміє значення виховання історією.

Нагадаємо, що спочатку йшлося про створення спільної українсько-російської комісії з узгодження змісту підручників з вітчизняної історії. За великим рахунком, не можна заперечувати, коли йдеться про прийнятні для обох сторін — підкреслюю, для обох сторін — рекомендації, які покликані допомогти авторам підручників усунути невдалі формулювання, які можуть прищеплювати дітям негативний образ сусідньої країни та її народу. Окрім цієї мети (яка є основною у багаторічній діяльності німецько-французької, німецько-польської або польсько-української комісій), робота українсько-російської комісії, на думку вчених, могла б спрямовуватися на розмежування нашої спільної історії. Не секрет, що у сучасних російських підручниках, так само як і в дореволюційних, історія Росії ретельно відслідковується від антив, з викладом подій в основному на території Подніпров’я. Але ж Подніпров’я — це наша, українська історія!

Проте хтось спробував поставити питання в принципово іншу, цілком неприйнятну площину — про створення спільної робочої групи з написання шкільних підручників. У відповідь серед української громадськості піднялася хвиля протесту. Надто свіжими й болючими є спогади про те, як ми вивчали в загальноосвітній школі російську історію замість власної, а твори Михайла Грушевського та інших українських істориків початку ХХ ст. трималися в спецсховах архівів та бібліотек. Ця хвиля громадянського занепокоєння наочно підтвердила високу готовність суспільства захищати національні цінності, серед яких не останню роль відіграє історія народу.

Про економічну залежність України від Росії говорити не доводиться. Адже обмін товарами й послугами здійснюється на ринкових засадах. Однак розпад єдиного загальносоюзного народногосподарського комплексу негативно позначився на економіці обох держав. Із зрозумілих причин наслідки виходу зі спільної економіки для України виявилися дошкульнішими.

Усі пам'ятають листівки початку 90-х рр. з даними про виробництво головних видів промислової продукції в розрахунку на душу населення. Виходило так, що зі здобуттям незалежності Україна автоматично потрапляла до групи найрозвиненіших країн світу і могла не турбуватися про власне майбутнє. Та не все так просто. В єдиному загальносоюзному народногосподарському комплексі, який був захищений від світового ринку монополією держави на зовнішню торгівлю, склалися особливі цінові диспропорції. Найбільшого спотворення зазнали ціни на нафту і газ: вони були на порядок нижчими за світові. Після розпаду СРСР Україні довелося платити за імпортоване паливо реальну ціну. Перерахований за світовими цінами ВВП у розрахунку на душу населення став істотно нижчим, аніж той, який фігурував у листівках. Проблема енергоносіїв і досі істотно ускладнює економічне життя нашої держави. Невідкладно вимагається диверсифікація їх джерел.

І тут нам треба дати відповідь на непросте, далеко не риторичне запитання: наскільки за сучасних умов є незалежною країна, якщо вона практично повністю залежна від іншої за енергоносіями? Перекоаний, нам взагалі варто мати, хоча б для себе, визначення, а що таке державна незалежність в епоху глобалізації та посилення взаємозв'язків та взаємозалежності у світі?

Ринкові перетворення Україна розпочала услід за Росією, ретельно відтворюючи кожний її крок. Така тактика нагадувала повторення ходів суперника у шаховій партії, що гарантує програш. Вона пояснювалася не стільки однаковими економічними умовами в обох країнах на старті перетворень, скільки розгубленістю керівників української економіки, які не звикли до самостійних рішень.

Зайняті міжусобною боротьбою, політичні діячі України на початку 90-х рр. практично провалили ринкові реформи. Все було віддано на самотплив. Неконтрольована приватизація засобів виробництва за схемою російських ваучерів майже не допомогла державному бюджету витримувати навантаження, успадковані від радянського минулого. Перехід на світові ціни, при пониженні (порівняно з радянським рівнем) реальної заробітної плати і пенсій, призвів до нечуваного зубожіння основної маси населення. Занадто пізно було проведено грошову реформу. У першій половині 90-х рр. в країні вирувала гіперінфляція, яка знищила грошові заощадження населення. Обкладений з усіх боків податками, не захищений державою від конкуренції світового ринку вітчизняний виробник згортав виробництво або переходив у "тінь". А це не могло і не може не турбувати. Оскільки тіньова економіка страшна не сама по собі, а неприйнятна тим, що майже завжди виступає базисом тіньової влади.

Безперервне падіння обсягу ВВП тривало з 1991 по 1998 рр. За цей час ВВП України, розрахований на душу населення (за паритетом купівельної спроможності), скоротився з 4810 до 3138 доларів США. Серед 15 союзних республік колишнього СРСР Україна виявилася на передостанньому місці за масштабами спаду. Позаду залишалася тільки Вірменія. Попереду були всі інші країни, в тому числі й ті, де відбувалися громадянські або міжнародні війни: Таджикистан, Молдова, Азербайджан.

Якщо порівняти українські показники з результатами економічного розвитку постсоціалістичних країн Центрально-Східної Європи, результат буде той самий. Період після розпаду радянської імперії в 1989 і до 1998 р. всюди характеризувався більшим або меншим піднесенням економічної активності. Винятком були хіба що Болгарія й ті держави колишньої Югославії, де відбулися жорстокі й багаторічні міжнародні конф-

лікти. Україна розмістилася у самому кінці цього списку держав, пропустивши вперед навіть Болгарію.

Країна почала виходити з економічної кризи тільки у 1999 р. У 2000 р. зростання ВВП склало 5,9 відсотка, в 2001 р. — 9,1, з початку 2002 р. — 4,4, а в липні — 5 відсотків.

Ми вже начебто звикли до високих темпів зростання, які два роки поспіль сягали рівня найвищих у Європі показників. А відтак, результати нинішнього року сприймаються як тривожні: в наявності зниження позитивної динаміки. Непокоїти повинне й інше: за ці останні кілька років Україна тільки почала вибиратися з економічної ями. Обсяг її ВВП в 2001 р. дорівнював 51,7 відсотка від 1991 р. Показники вітчизняної економіки в абсолютних вимірах вкрай низькі і не можуть забезпечити пристойного рівня життя. Нинішніх темпів явно замало, якщо враховувати, що нам належить не тільки скоротити розрив зі Східною Європою та Росією, а вийти на рівні взаємини з ЄС.

Цілком очевидно, що нам треба підтримувати позитивну динаміку приросту ВВП. Для цього, за оцінками фахівців, нижня межа економічного зростання повинна дорівнювати 10 відсоткам.

Давайте враховувати, що сьогодні на 20 відсотків населення планети, які проживають у заможних країнах, припадає 86 відсотків світового ВВП, а на 20 відсотків тих, хто проживає у бідних країнах, лише 2 відсотки.

У доповіді Організації продовольства та сільського господарства ООН (FAO) “Глобальний розвиток сільського господарства до 2015/2030 рр.” наголошується: “Кількість людей, які страждають від голоду, в країнах, що розвиваються, ймовірно, зменшиться з 777 млн людей, на даний час, до 440 мільйонів у 2030 році”. Прогнозується, що населення планети зросте до 8,3 млрд людей у 2030 р. з сьогоднішніх шести мільярдів. Щоб його прогодувати, потребуватиметься щороку додатковий мільярд тонн злакових.

На Всесвітній конференції ООН з проблем сталого розвитку “Ріо+10” у південноафриканському місті Йоганнесбурзі (26 серпня — 4 вересня 2002 р.) йшлося і про те, що прірва між заможною меншістю та бідною більшістю дедалі глибшає, а з нею загострюється й екологічна криза на планеті. П’ята частина населення споживає 80 % усіх ресурсів Землі та виробляє 80 % сміття. Біологічний потенціал планети вичерпують щороку на 20 % більше, ніж його природа здатна з часом відновити. За таких темпів, підрахували екологи, через 50 років людству знадобиться близько 200 % наявних сьогодні природних багатств. При цьому середній американець використовує вдвічі більше ресурсів, аніж середній європеець, і в 24 рази більше, ніж мешканець африканського континенту.

Припинення економічного спаду є результатом багатьох процесів, які свідчать про те, що ми починаємо, нарешті, більш-менш цивілізовано господарювати, перетворюватися на країну з ринковою економікою. Досить зазначити, що понад 70 відсотків продукції виробляють тепер приватні підприємства.

Звісно, перші успіхи в економічному зростанні не повинні заспокоювати. Пригноблюючим чинником, особливо для малого і середнього бізнесу, залишається корупція. Загалом справедливість вимагає зазначити, що це явище не є суто українським. Газета “Вельт” якось писала, що “корупція існує відтоді, коли люди зішли з дерев і перебралися в савану. Вона була в єрусалимському Храмі та римському сенаті. Брати й давати — цей гріх притаманний природі людини, очевидно, не менше першородного біблійного”.

Але очевидним є те, що у нас вона набуває родової ознаки українського життя. Відтак боротьба з корупцією, “сімейними відносинами” в економіці повинна бути не другорядною справою, а найважливішим державним завданням. Зокрема, треба докласти значних негайних зусиль і для усунення від влади капіталу олігархічного спрямування, виведення економіки з тіні, повернення капіталу, який “втік” за кордон, з тим, щоб він працював на національну економіку.

Потребує радикального оновлення законодавче забезпечення економічної діяльності. Йдеться, насамперед, про прийняття Податкового кодексу, який дав би новий поштовх українській економіці, допоміг вивести з тіні її великий сегмент.

Не можна далі відсторонюватися від кричущого факту, що люди не можуть дістати пристойний заробіток у власній країні і змушені шукати роботу за її межами. Ми навіть не знаємо справжніх розмірів такого заробітчанства. Статистика наводить зовсім різні цифри — у діапазоні від 1 до 5 млн осіб. А тим часом несприятлива ситуація у світовій економіці, зменшення попиту на нашу продукцію, зростання конкуренції обмежуватимуть далішні можливості працевлаштування українців за кордоном.

Апробованим засобом прискорення темпів виробництва, оновлення його технічного стану та підвищення якості продукції завжди є залучення іноземного капіталу. Тим більше, що наш капітал недостатньо потужний, щоб стимулювати системоутворюючі процеси.

На початку 90-х рр. неврегульований ядерний статус заважав Україні отримувати хоч які-небудь кошти з-за кордону. Добровільна відмова від зброї масового ураження змінила ситуацію. З 1996 р. країна вийшла на третє місце (після Ізраїлю та Єгипту) серед держав, що одержували допомогу від США. Одночасно перед нею розкрилися кредитні ресурси Європейського банку реконструкції й розвитку, Міжнародного валютного фонду, Світового банку. Без цих кредитів було б неможливо справитися зі зростаючим боргом за енергоносії перед Росією та Туркменістаном.

Проте кредити окремих держав та міжнародних організацій лише допомагали зводити кінці з кінцями в бюджеті, аніскільки при тому не позначаючись безпосередньо на виробництві. Через постійне падіння виробництва, дефіцитність платіжного балансу і вплив за кордон вітчизняного капіталу українські уряди втрачали можливість здійснювати чергові платежі по боргах без укладення нових позик. Як і в Росії, у нас сформувалася фінансова піраміда, яка загрожувала банкрутством державних фінансів — дефолтом. Зарубіжні позикодавці першими відчували небезпеку і перестали давати гроші. Проте виявилось, що країна може прожити і без щорічних кредитних вливань за умови, зокрема, кращого господарювання, реструктуризації боргів і затвердження парламентом реального бюджету.

До того ж практика показала, що західний капітал утримується від серйозних проєктів в Україні. Ї головне через відсутність ефективного власника, повільне становлення середнього класу, нездатність держави забезпечити прийнятні умови існування капіталу. У нас поки що переважають кулуарні домовленості носія капіталу з державним чиновником, тоді як спілкування має бути з державою за її законами через представника держави.

До того ж у нашому суспільстві ще відчувається неприхильне ставлення до зарубіжних капіталістів, успадковане від радянських часів. Як правило, мотивація одна: іноземні інвестиції підривають незалежність держави, хоча в країнах вільної економіки держава не може впливати на рух

конкретних капіталів. Право приватної власності завжди залишається недоторканим. У Франції близько третини робочих місць контролюється іноземним капіталом. Проте французам не спадає на думку проводити паралель між державною незалежністю і масштабами інвестицій з-за кордону.

Сьогодні для України архіважливо створити належні умови, у тому числі законодавчі, для якомога ширшого залучення іноземного капіталу у формі інвестицій. Останнім часом інвестиційну діяльність в Україні різко активізували російські підприємці. Вони працюють тут у звичному для себе середовищі, краще, ніж західні, орієнтуються в особливостях пострадянської економіки. За оцінками аналітиків, майже 30 відсотків продукції до 2005 р. в Україні буде вироблятися за участю російського капіталу.

Проте російський капітал здебільшого має вузькі та специфічні сфери впливу. І за певних обставин російські капіталісти можуть діяти консолідовано, особливо на ринку енергоносіїв. Тому інтереси національної безпеки вимагають уважного, прискіпливого ставлення до особливостей функціонування російського капіталу в стратегічних галузях виробництва. Шляхом диверсифікації інвестицій за країнами походження слід уникати становища, коли капітал однієї країни починає контролювати надто велику частку виробництва.

Ситуація ускладнюється тим, що сьогодні у нас відчувається криза економічної політики. Вона виявляється у відсутності бачення нових інструментів та підходів до дальшого розвитку економіки, досягнення нових якісних параметрів.

Потрібна нова, максимально прагматична та позбавлена ідеологічних упереджень модель економічного розвитку. Потрібен принаймні 10-річний план — єдиний загальнонаціональний формат. Потрібна інноваційна модель розвитку з сильним державним диригуванням. Це не заперечує ринковий вектор, а навпаки — надає йому більшої спрямованості.

Втім, велика помилка віддавати усе на відкуп ринковій економіці, хоча ринок сприяє вирішенню багатьох завдань. Треба знайти і забезпечити рівновагу між державою й економікою.

Не можна надалі миритися з тим, що Україна — одна з найбільш перспективних та динамічних країн світу — має великий розрив між своїм надзвичайним потенціалом та реальними показниками.

До інших передумов стабільного економічного зростання слід віднести: відповідальність уряду, верховенство закону, а не бюрократії, збільшення інвестицій в охорону здоров'я, науку, культуру та освіту, прискорення реформ земельного законодавства, оздоровлення банківського сектора та легалізацію кредитування приватного сектора. При всьому цьому треба особливо пам'ятати: у минулому столітті саме невирішеність земельного питання стала причиною революції.

Звідси ще одна ключова теза: реформи повинні відображати інтереси людей, мати їх підтримку. Наголошувати на цьому доводиться через те, що ми, схоже, вперто продовжуємо недооцінювати "людський капітал", який завжди був і залишається визначальним чинником економічного прогресу.

80-е місце в світі за рівнем людського розвитку — це показник, який не прикрашає Україну. Тривалість життя українців зменшилася майже на 5 років. За період незалежності Україна постаріла: середній вік її населення збільшився з 35 до 37 років. Сьогодні в нас один працездатний утримує двох людей: себе і одного непрацездатного, тоді як для країн із середнім доходом цей коефіцієнт складає 0,6.

Світовий досвід дозволяє робити однозначний висновок: країна не досягне економічних, державотворчих успіхів загалом, якщо не матиме

ідеології, системи цінностей, у яку б повірили люди, і яка дозволить усім комфортно жити у своєму державному домі.

На початковому етапі державного самоствердження переважна частина українського суспільства не мала чітких ціннісних орієнтацій. Втім, науковці стверджують, що й зараз передчасно говорити про якусь базову цінність, яка б визначала поведінку, домінувала в думках і почуттях мільйонів людей. Хо́да її розвитку лише набирає сили.

Саме тому утвердження національної ідеї як домінуючої на основі об'єднання широкого спектра суспільних настроїв та орієнтацій сьогодні має стати одним з найпріоритетніших завдань у процесі державотворення. Це та духовна субстанція, яка покликана об'єднувати український народ, оберігати його від національного знеособлення, визначати характер і напрями історичного розвитку в різних площинах: політичній, економічній, соціальній, культурній.

Наріжним каменем і формулювання, і формування, і утвердження національної ідеї має стати осмислення національної історії в координатах нового тисячоліття.

Цементувати ж політично-ціннісну конструкцію України повинні, на наше переконання, власна державність (національна організація держави), представницька демократія та ринкова економіка. Тобто ті цінності європейської спільноти, до якої прагнемо й ми.

Суверенна, не асимільована Україна потрібна не тільки самій собі. Вона безцінна для всього світу самобутністю своєї культури, своїм неповторним ментальним обличчям, своєю національною душею. Світ значно збіднів би, став ущербнішим без Володимира Великого і Ярослава Мудрого, Богдана Хмельницького і Пилипа Орлика, Тараса Шевченка й Івана Франка, Володимира Вернадського й Олександра Довженка.

Цей ряд достойників можна продовжувати. З пізнавальною й очищувальною метою це треба робити якомога частіше, аби наснажуватися енергією й ідейною переконаністю великих попередників. Тільки перейнявши гордістю за їхній внесок до скарбниці світової цивілізації, можна зрештою позбутися того комплексу меншовартості, який все ще дошкульно нагадує про себе у той чи інший спосіб. Історичний досвід вчить: показові самоприниження — початок самогубства. Про це треба завжди пам'ятати.

Утвердження національної ідеї може відбутися лише на основі національного самоврядування, державної підтримки української культури й мови, національних традицій, морально-духовного оздоровлення суспільства і, безперечно, при дотриманні принципів соціальної справедливості і соціальної демократії. Тільки це дасть можливість об'єднати різні верстви населення України, що відрізняються політичними поглядами, соціальним та етнічним походженням, релігійною належністю та суспільними інтересами, в єдину українську політичну націю.

Від існування сильної і згуртованої української спільноти буде залежати далішє зміцнення Української держави, її місце в світі. У цьому зв'язку вважаю за необхідне зацентрувати увагу на трьох проблемах.

Перша — усвідомлення кожним українським громадянином своєї причетності до долі України, а відтак — нерозривність власної долі з долею всього народу. Ми вже добре засвоїли тезу, що людина є найвищою соціальною цінністю суспільства, що її життя, честь і гідність, особиста недоторканність, інші права і свободи мають отримати належний захист у законодавстві. І це закономірно. Ми можемо і повинні зайняти належне місце у світовому співтоваристві за рівнем забезпечення загальновизнаних прав і свобод людини. Водночас усім нам треба усвідомити ціну свободи,

значення національної солідарності, як необхідних передумов самоствердження держави і кожного її громадянина.

Друга — це подолання суспільної невпевненості, розхристаності, конфронтаційності і забезпечення відповідальності та суспільного спокою, консолідації та громадянської злагоди. Мусимо визнати, що протистояння — політиків, політичних сил, конфесій, регіонів, гілок влади, самобичування та мода проклинати себе і своє минуле, своє життя вже загрожують перетворитися на нашу суспільну рису.

Нам конче потрібен консенсус у баченні й розумінні національних інтересів, а не спекуляції на будь-чому, в тому числі й на трагічних подіях. Відомо, що до таких спекуляцій, вбачання в усьому актів зради тяжіють слабкі держави і політики з синдромом меншовартості.

Якщо ми хочемо мати єдине суспільство, єдиний народ, а ми цього справді хочемо, то нам необхідно “складати” його з усіх елементів, у тому числі й антагоністичних, різнополюсних. Для цього слід виробити власне уявлення про свою власну історію. Зокрема, й про історію ОУН—УПА, далеко не всі сторінки якої заслуговують на однозначну оцінку.

Цілком очевидним є одне: якщо ми хочемо національної злагоди, єдності, громадянського миру, то примирення нам не оминати. Інакше ми не станемо цивілізованою нацією. А для початку потрібно, щоб зрозуміли і сприйняли це політики. Бо, творячи державу, ми по відношенню до себе та оточуючих залишаємося руйнівниками суспільства.

Не можна й далі плекати конфлікти. Українська політика має перестати бути тріллером. Долю України слід вирішувати виключно у правовому полі, різні політичні сили повинні діяти в руслі єдиних правил, а не протиставляти себе суспільству та владі.

Третя проблема лежить у площині формування національної свідомості громадян через передачу їм генетично-культурного коду свого народу, його характеру, національного світосприйняття й мислення.

Радикальна трансформація українського суспільства з особливою гостротою підносить питання розвитку культури, цього суттєвого чинника його консолідації, інтегруючої духовної сили. Як на мене, культура і держава — взаємозв’язані, взаємозалежні і взаємозобов’язуючі системи. В ідеалі держава повинна бути культурною системою, здатною до самоорганізації та самооновлення. Відповідно належить утвердити такі механізми саморегулювання, які забезпечували б нерозривність національних традицій, органічне функціонування сфер культури, моралі, всього комплексу ціннісних орієнтацій, консолідували націю і відкривали їй перспективу самореалізації. Це підтверджує досвід технологічно розвинених країн, де мобільна модернізація суспільства, демократизація його життя, зростання індивідуальної ініціативи забезпечуються переважно інтенсивним інтелектуально-духовним розвитком.

В усі часи всі релігійні, моральні, філософські, ідеологічні вчення закликали людину до самовдосконалення, до праці над собою. Зараз йдеться переважно про інше: про те, що людина має поліпшувати не себе, а лише умови свого існування. А отже, її душа вже не зобов’язана трудитися!?

У нашу повсякденність впроваджується принцип вигоди, відтак — егоїзм та цинізм відвойовують нові плацдарми, відбувається духовне та моральне спустошення, утверджується, говорячи образно, повзуча логіка та психологія свині під дубом.

Та про що можна говорити, коли, скажімо, на одного мешканця України нині випускається близько 1 книжки, тоді як у РФ — 3—4, у Білорусі — 6—7, у західних країнах — 10—12.

Цілком очевидно, що потрібні надзвичайні системні заходи, щоб наповнити глибинними, історично притаманними нам поняттями — мета життя і сенс життя людини.

У Бабеля можна прочитати незакінчений сценарій про Беню Крика, якому намагаються прищепити марксистську віру. Для цього йому дають читати Маркса, Енгельса, Каутського, Плеханова. У Бені на це відповідь одна: “Ти не носи мені книжки, ти мені людей покажи”.

Справді, у політиці, а публічній — особливо, людина виразніша за ідеї. Хочеш не хочеш — доводиться пити з обличчя. Україна переживає не лише зміну політичних епох, а й політичних еліт. Зараз влада переважно належить людям, які народилися у повоєнний період, на початку 50-х років. Так, середній вік членів уряду — 52 роки, голів облдержадміністрацій — 50, держсекретарів та їхніх перших заступників, керівників центральних органів виконавчої влади та до них прирівняних — 51, народних депутатів України — 48,3 (див. додаток 1), депутатів Верховної Ради АРК, обласних, Київської та Севастопольської міських рад — 48,7 (див. додаток 2).

Їх становлення й формування, отримання освіти припадає на 70-ті роки, які були для республіки своєрідними і складними. Проте вони добре знають діючу систему української влади, є добрими виконавцями, здатні забезпечувати функціонування українського державного механізму без різких поворотів. Фактично це покоління перехопило владу у представників довоєнного і воєнного покоління, дітей війни, які формувалися на відомій світоглядній основі.

Водночас його активно підпирають “діти реформ”, становлення яких розпочалося в період “гласності”. Вони нікого і нічого не бояться, живуть у принципово іншому світі, оскільки формувалися переважно на запереченні усієї нашої попередньої історії. Існуючу систему влади вони здебільшого не сприймають і діють у позаідеологічному полі.

Неупереджений аналіз попереднього періоду державотворення підводить до такого принципової ваги висновку: для України нагальною є проблема цивілізаційного прориву, а щоб вона здійснила такий прорив, необхідний кадровий десант, який би своєю яскравістю затьмарив сірість. Необхідні органічна наступність поколінь як місток через провалля безпам’ятства. Інакше нація буде з кожним роком просто танути, як свічка, запалена з двох кінців.

На жаль, цьому дуже заважає невміння політиків своєчасно піти, неготовність їх до свого політичного старіння. Але ж ми не повинні жити за тією схемою, за якою жили до нас. Отже, потрібна посилена увага до партійних процесів, партійного будівництва в Україні.

Незважаючи на те, що після парламентських виборів партійний ландшафт дещо спростився, що викристалізуються партії та блоки, які можуть стати індикаторами суспільної думки, було б передчасним стверджувати, що у нас відбулося становлення партійної системи у загальноновизначених вимірах. І насамперед, з огляду на такі реалії, про які ми говоримо якось мимохідь:

— політика тісно зростається з економікою, влада з капіталом. Внаслідок цього, зокрема, місця у партійних списках на виборах виявилися вигідним вкладенням грошей. Втім, подекуди це стосувалося й одномандатних округів. В результаті останні парламентські вибори дещо нагадували біржу людських амбіцій, на якій виступали політики без політичних поглядів та позицій;

— наявність значної кількості віртуальних партій, партій-бізнеспроектів, комерціалізація, регіоналізація та олігархізація партійного життя; здрібнення політичних фігур;

— невисокий інтелектуальний потенціал партій як результат переважної орієнтації їх лідерів та ідеологів на держслужбовців, не кажучи вже про ганебні випадки примушення їх до опартійнення та фактичне ігнорування тих, хто визначає обличчя країни, має усталені орієнтири та цінності, зацікавлений у побудові міцної держави. Може, правильніше говорити, що останні ігнорують, не сприймають сучасне українське партійне життя;

— викривлена опозиційність, рушійною силою якої здебільшого є політична образа, захист капіталів, часто сумнівного походження, інші особистісні мотиви. Правило такої опозиції завжди одне: ворог мого ворога — мій товариш.

Сучасна українська непримиренна опозиція — це переважно ніщо інше, як боротьба за “місце під сонцем”, прагнення зберегти свої позиції — у владі та суспільстві.

Слід мати на увазі, що дальше спрощення політичної системи зумовить пошук нових підходів до неї з боку капіталу, особливо з наближенням президентських виборів.

Відповідно потрібні невідкладні заходи — законодавчі та політичні — щоб партії мали ідеологічний характер, щоб свою роль каталізатора суспільних процесів відігравала опозиція, без якої не може бути ефективною і відповідальною влада, повноцінного політичного життя, щоб у політичний процес втягувалася середня ланка українського суспільства. Повинні змагатися ідеї, люди, а не гроші. Це перше і головне.

Друге. Партії покликані примушувати владу не жити “за склом”, не відмовчуватися і в той же час повинні визнавати у ній не ворога, а партнера, розбіжності з яким треба долати цивілізовано, за Конституцією.

Третє. Політики та партії у своїй діяльності сьогодні мають виходити з необхідності справжнього оздоровлення держави, створення відповідальної, адекватної викликам часу системи державної влади, в основі якої — самоврядування. Але це повинні бути не стогони, не заклики, а конкретні, узгоджені пропозиції та напрацювання, в основі яких загальнодержавний інтерес, а не реваншистські чи лобістські підходи.

Результати парламентських та місцевих виборів засвідчили, що пріоритетним політичним світоглядом в Україні стає процентризм, який має кілька варіантів: провладний, націонал-демократичний та соціально-персоналістичний.

У жодному з потенційно проблемних регіонів України (Галичина, Донбас, Закарпаття, Крим, Буковина) реальної загрози цілісності Української держави нині немає. Населення України не підтримало радикальні політичні сили — лівого і правого спрямування, які за певних умов могли і можуть стати чинником формування сепаратистських тенденцій у державі.

Однак в Україні, і це знову ж таки показали вибори, ще зберігається потужний дезінтеграційний потенціал в економічній, політичній, духовній сферах. Зростає тенденція до регіоналізації України, зокрема, через активізацію процесів формування могутніх регіональних політико-економічних груп, які намагаються забезпечити і закріпити своє монопольне панування у власному регіоні та створити сприятливі умови для успішної експансії в інші регіони.

Звідси необхідність винесення на публічне обговорення наявних проблем регіонального суспільно-політичного життя, причому обговорення без нагнітання ажіотажу навколо них.

Поняття “регіоналізм”, попри всю його багатогранність, в умовах незалежної України стало вагомим конструктом теорії управління. І це зрозуміло, оскільки максимально можлива всебічність в аналізі регіональної

специфіки є необхідною передумовою раціональної територіальної організації. У колишньому СРСР регіоналізм незмінно розглядався як виключно негативний чинник, здатний підірвати економічну і державну єдність. Роки незалежності наповнили це поняття новим, значно ширшим змістом. Нині ним здебільшого позначається природне прагнення регіонів до утвердження власної самодостатності, розширення своїх прав і компетенцій, збереження самобутності.

Регіональні проблеми існували в Україні завжди, але їх регулювання було прерогативою далекого союзного центру. Процеси регіоналізації розглядалися як суто територіальні, зумовлені природними особливостями та завданнями раціонального розміщення продуктивних сил. Політичний контекст явищ регіоналізму брався до уваги лише тоді, коли з ними були пов'язані очевидні деформації. Про регіональну ж самоорганізацію мова не йшла взагалі. Ціною економічних експериментів, далеко не завжди вдалим, було економічне виснаження окремих регіонів, непомірне навантаження на екологію, руйнування тієї системи міжрегіональних і внутрішньорегіональних зв'язків, яка історично склалася.

Новий контекст проблем регіоналізму і регіоналізації пов'язаний значною мірою із розвінчанням радянського гіперцентралізму як одного з чинників розвалу радянської системи. Але ще більшою мірою — із сучасними глобалізаційними процесами, які диктують необхідність нових підходів до проблем територіальної організації.

До речі, у 2000 р. Україна займала 42 місце у світі за рівнем глобалізації. До такого висновку дійшли автори Рейтингу Глобалізації Globalization Index, який щорічно публікує журнал "Foreign Policy". У цьому рейтингу, опублікованому напередодні чергового Міжнародного економічного форуму, враховувалися дані по 61 країні світу, що об'єднують 85 % населення земної кулі та більше 90 % світової економіки.

При складанні рейтингу бралися до уваги чотири основних параметри. По-перше, економічна інтеграція — обсяг міжнародної торгівлі, інвестицій та різного роду виплат (у тому числі й зарплат), здійснюваних з пересіканням державних кордонів. По-друге, персональні контакти — міжнародні поїздки та туризм, обсяг міжнародних телефонних переговорів, поштових відправлень та переказів. По-третє, технологія — число користувачів Інтернет, число інтернет-серверів тощо. По-четверте, залучення у міжнародну політику — членство держав у міжнародних організаціях, кількість посольств.

Глобалізація зробила очевидним тісний зв'язок між інтеграційними процесами та зростанням ролі і значення локальних чинників. Фахівці позначають цей зв'язок "глокалізація" чи "глоболокалізм", акцентуючи увагу на тому, що глобалізаційні процеси радикально змінюють регіональні форми життєдіяльності людей, і нехтування новими викликами здатне призводити до гальмування розвитку, ізоляціонізму, економічної стагнації й екологічних ускладнень.

Якщо ж дивитися на проблему неупереджено, Україна й понині лишається уламком колишнього Союзу, тому що зберігає успадковані від нього диспропорції в регіональному розвитку. Не виробивши надійних механізмів його самоорганізації, не здійснивши назрілу адміністративно-територіальну реформу, вона поки що не в змозі вирватися з полону надмірного централізму. Диспропорції в розвитку регіонів, помножені на амбіції регіональних еліт і вияви регіональної клановості, істотно гальмують соціотрансформаційні процеси, стають на заваді оптимальному

використанню природного, науково-технічного, людського потенціалу регіонів.

Відсутність власної ідеології регіонального управління не тільки позбавляє регіони ознак економічної і політичної суб'єктивності, а й вкрай ускладнює проблеми взаємовідносин між ними і центром. Компетенції місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування належним чином не розмежовані, і це також призводить до тертя і ускладнень. Якщо додати до цього вади недосконалої податкової системи, очевидність небезпеки збереження й консервації такого стану сумніву не підлягає.

Завдання реформування регіональної політики й адміністративно-територіального поділу були поставлені на порядок денний більше трьох років тому. За цей час багато наших сусідів налагодили системний моніторинг регіонального розвитку, законодавчо закріпили нові схеми регіоналізації. У нас же далі розмов справа не пішла. Більше того, в останні роки намітилася тенденція структурування суспільства за ознаками територіальних інтересів; навіть деякі партії будуються не стільки на ідеологічних, скільки на регіональних засадах. Все це створює реальну небезпеку постійного “перетягування ковдри на себе”, тіньового лобізму, кругової поруки за земляцьким принципом. І виконавча, і законодавча гілки влади однаково несуть відповідальність за те, що механізми збалансування інтересів центру і регіонів надто застарілі і здатні стимулювати регіональний сепаратизм.

Одна з причин “пробуксовування” владних рішень — практична відсутність в Україні скоординованої системи регіональної науки. Велика кількість наукових центрів, покликаних виробляти моделі регіонального розвитку, не вирішують головного завдання — створення нової ідеології і технологій регіонального управління. Зусилля управлінців, економістів, географів, соціологів координуються надто мляво. Історична наука донедавна взагалі не залучалася до осмислення наслідків багатовікового розчленування України.

Регіональну проблематику не можна зводити до збереження балансу й рівноваги між різнополюсними орієнтаціями східних і західних регіонів. Те, на чому найчастіше фокусується увага — лише верхівка айсберга, підводна частина якого складається з вкрай суперечливих і неунормованих у правовому полі відносин різних регіональних центрів впливу між собою та з Києвом. Гостра конкурентна боротьба частково знаходить свій вихід пристрасними дискусіями у стінах Верховної Ради. Але головні вісі протистояння перебувають у глибокій тіні. Ймовірна федералізація України, до якої ми явно не готові, — це ще далеко не найгірший варіант майбутнього, яке може чекати Україну в разі зволікання у вирішенні проблем регіональної політики.

Насамперед, необхідно визначитися зі змістом і темпами реформування адміністративно-територіального устрою. Очевидно, що управління з центру 27 регіонами, надто різними за своїм економічним потенціалом, людськими і природними ресурсами, не може бути ефективним. Далеко не кожному з таких регіонів під силу створення власних механізмів самоорганізації.

Поступовий, але неухильний перехід до триступеневої регіональної системи (макрорегіон, мезорегіон, мікрорегіон) уявляється оптимальним. Регіональна ієрархія у такому разі складатиметься з 9—10 великих макрорегіонів (земель) з обласним (повітовим, районним) поділом і територіальних громад з функціями місцевого самоврядування. Зрозуміло, що нові моделі територіальної організації повинні бути предметом найширшого громадського обговорення на багатьох рівнях.

Головне, на чому хотілося б наголосити, — це необхідність найуважливішого врахування у створенні нових моделей районізації історичного досвіду: і позитивного, і негативного. Різноманітних експериментів територіальної організації в СРСР відбувалося немало, але від переважної більшості їх дуже скоро доводилося відмовлятися. Причиною цього, як правило, було те, що в основу реформування закладалися економічні потреби держави, а не реальні інтереси регіональних спільнот. Та прикладна регіоналістика, яка нам нині вкрай потрібна, має виходити не з доведених згори уможглидних схем, а з наукового освоєння величезного масиву інформації про регіональний розвиток на різних історичних етапах. Тільки в такий спосіб вдасться проникнути у таємниці регіональної ідентичності, розкрити внутрішній потенціал кожного регіону, подолати територіальні диспропорції, які гальмують соціотрансформаційні процеси.

Очевидно, що саме на цьому шляху найлегше зживатимуться і полярні орієнтації, пов'язані з тривалим перебуванням регіонів України в різних цивілізаційних системах. Саме на цьому підґрунті належить утверджувати і нову форму взаємин — регіональної відповідальності у ставленні до загальнодержавних інтересів, загальнонаціональних пріоритетів.

Постійно віддзеркалюючи закономірні процеси суверенізації й автономізації соціальних суб'єктів, регіоналізм не становить небезпеки там, де держава дбає водночас і про зміцнення власної незалежності, і про забезпечення регіонам умов для самореалізації. Але він може перетворитися у серйозну небезпеку в разі негнучкості і нереалістичності регіональної політики центру. Успішний розвиток України та її регіонів забезпечить не бездумне копіювання малопридатних для українських умов зарубіжних (у тому числі федералістичних) моделей, а уважне ставлення до регіональної ідентичності та специфічних потреб регіонів.

Ми достеменно не знаємо, що буде далі та яким буде третє тисячоліття, хоча й можемо бути певними, що до нього докладе “рук” основне з ХХ сторіччя. Ї нам важливо бачити, що відбувається у світі, не “випасти” з нього і не бути викинутими з нього.

Сьогодні перед українським суспільством особливо гостро постає питання про стратегічні вектори економічної та політичної інтеграції, наповнення реальним, конкретним змістом поняття “стратегічне партнерство”. Тема зовнішньополітичного вибору країни не може мати сезонного характеру або підпорядковуватися черговому міжнародному саміту.

Тривалий час після 1991 р. Україна проводила багатовекторну політику, що цілком відповідало її національним інтересам. З одного боку, було потрібне розмежування з Росією (від територіального до психологічного), без якого Україна не могла визначитися як цілісність. З іншого, — якраз для утвердження України як незалежної держави ставало життєво необхідним співробітництво з розвиненими західними країнами.

Головним у такому співробітництві була підтримка Заходу в зміцненні політичної та досягненні економічної незалежності молодій державі, у пом'якшенні наслідків тривалої економічної кризи. Кредити західних країн та міжнародних організацій, як уже зазначалося, відіграли істотну роль у стабілізації її економічного становища.

Важливими віхами на шляху зміцнення зв'язків із Заходом стало прийняття України до Ради Європи (вересень 1995 р.) і підписання у Мадриді (липень 1997 р.) Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією північноатлантичного договору (НАТО). Важко утриматися від проведення паралелі між цією подією (яка передбачалася задовго до візиту Л. Кучми в Мадрид) і підписанням 31 травня 1997 р. такого важливого для

нас Договору про дружбу, співробітництво і партнерство з Російською Федерацією.

Європейський Союз оголосив про розширення своїх кордонів у недалекому майбутньому за рахунок переважної більшості країн Центрально-Східної Європи. Таким чином, вся Європа за межами колишнього Радянського Союзу, включаючи країни Балтії, у майбутньому буде цілісним організмом в економічному, політичному і культурному відношеннях. За своїм економічним потенціалом Європейський Союз на рівні конкуруватиме з двома могутніми державами — США і Китаєм.

Перспектива об'єднання Європи змусила Російську Федерацію взяти курс на максимально можливе економічне, політичне і військове зближення з країнами Заходу. Питання про пряме входження в Європейський Союз для Росії не актуальне. Вона просто не вписується в європейські габарити ані економічно, ані політично. Зустрічні кроки європейців також були б малоймовірними, якби російський уряд поставив перед собою таке завдання. Але економічне, політичне і військове зближення між Росією та Європейським Союзом (після 11 вересня 2001 р.) відповідає інтересам обох сторін.

Європейська інтеграція залишається для України пріоритетною справою. Це, зокрема, засвідчило травневе 2002 р. послання Президента України до Верховної Ради під назвою "Європейський вибір". У документі закладено програму економічного і соціального розвитку України на тривалу перспективу. Її реалізація покликана наблизити українські економічні параметри до загальноєвропейських, аби створити об'єктивні підстави для входження України до Європейського Союзу.

У 2002 р. сталися якісні зміни у відносинах між Російською Федерацією та Заходом. На зустрічі міністрів закордонних справ НАТО і Росії у Рейк'явіку було оголошено про створення "Ради 20". Тобто Ради, в якій країни-члени НАТО і Росія вже не консультуватимуться, а разом прийматимуть рішення з окремих найважливіших питань. Визначено їх головний перелік: контроль над озброєннями, боротьба з тероризмом, врегулювання кризових ситуацій. У Москві президенти США і РФ підписали Договір про взаємне скорочення наступальних ядерних потенціалів.

Прорив у відносинах між НАТО і Росією разом з рішенням про скорочення ядерних арсеналів визначив народження нової глобальної системи безпеки. Україна одразу відреагувала на цю перспективу. 23 травня 2002 р. на засіданні Ради національної безпеки і оборони було оголошено, що країна починає стратегію зближення з Північноатлантичним альянсом, кінцевою метою якого має бути вступ до цієї організації. 8 липня 2002 р. це рішення набуло чинності згідно з Указом Президента України.

Рішення про вступ до НАТО приймаються з урахуванням волевиявлення населення на загальнонародних референдумах. Результати останніх соціологічних опитувань показують, що громадяни України ще не схильні занадто довіряти альянсу.

Можливо, консерватизм та упередженість у сприйманні цього блоку нашими співгромадянами пояснюється як попередніми пропагандистськими зусиллями, так і відсутністю реальних загроз, міжетнічних конфліктів та терористичних проявів. Україна протягом усього періоду самостійного існування являє приклад цивілізованого полагодження чи ненайскладніших у житті людства міжнаціональних проблем.

Однак глобалізаційні процеси несуть людству не лише інтеграційні вигоди, а й нові виклики. Вони неминуче будуть зачіпати й Україну. І вони неодмінно поставлять під великий сумнів нашу сьогоднішню оману ілюзію захищеності. Про свою безпеку не можна забувати ніколи, але є часи, коли про неї потрібно подбати особливо серйозно.

Перехідний період, який переживає Україна вже одинадцять нелегких років, охоплює всю систему глобальних світових взаємин: політичні, економічні, військові, культурні, взагалі цивілізаційні, у розумінні взаємин між різними расами й релігіями, у загальному концептуальному баченні перспектив людства, сучасних і майбутніх завдань.

Однак пересічну людину, яка живе під тягарем щоденних турбот, значно більше цікавлять буденні, з погляду вічності, питання, які вона повинна розв'язувати щодня й щогодини, забезпечуючи нормальне (матеріальне й духовне) життя собі, дітям, родині. Все це безпосередньо залежить від економічного стану держави. І питання покращання його ніколи не втрачає своєї актуальності. Воно в надзвичайній залежності від умілого поєднання політики й економіки.

Зовнішній політиці, зазвичай, не належить головна роль в економічному розвитку країни. Виключення стосуються, головним чином, перехідного періоду, коли держава утверджується як суб'єкт міжнародних відносин і відвойовує "місце під сонцем" у світовій економіці.

Саме тому Президент України неодноразово ставив перед Міністерством закордонних справ завдання "економізації" зовнішньої політики. Розвиваючи активні й взаємовигідні відносини з державами світу, Україна вирішує не тільки повсякденні, а й стратегічні економічні й політичні завдання. З ними пов'язаний її "європейський вибір" — одне з головних надбань часів суверенітету. Тепер маємо визначити ефективний шлях його реалізації.

"Європейський вибір" належить розуміти, звичайно, не в буквальному сенсі. Україна не має виборювати місце в Європі та європейській цивілізації. Ми споконвіку жили, живемо й будемо жити в самому центрі старого континенту. Саме наші предки ціною величезних жертв віками рятували Європу та її цивілізацію від навал завойовників та міграцій кочівників. У середині минулого століття наші батьки й діди у єдиних лавах із західними демократіями відвели від Європи й усього світу смертельну загрозу терористичного гітлерівського фашизму.

"Європейський вибір" України має подолати дисбаланс між великим різностороннім потенціалом України, з одного боку, та сучасними негараздами у таких важливих сферах її розвитку, як організація й технологія виробництва, рівень достатку населення та демократизація суспільства, — з іншого.

Не слід вважати, що уроки пройденого шляху та сучасні кардинальні внутрішньо- й зовнішньополітичні проблеми України стосуються лише її однієї, тільки українського суспільства й народу.

В умовах розвитку загальносвітових інтеграційних процесів, у часи нестабільності світу внутрішня й зовнішня політика однієї з найбільших європейських країн важить багато. Ніде правди діти, досвід незалежності, на жаль, засвідчив: в Європі й світі надто часто нас розуміють теоретично, мовою заяв і загальних декларацій про наміри. Але й тут є свої особливості. Винятково важливе геополітичне становище України і сьогодні привертає увагу прихильників різних дипломатичних комбінацій з метою отримання односторонніх вигод для тієї чи іншої країни.

Безперечно, не все в зовнішньополітичній сфері Україною робилося правильно. Чимало упущень пояснюється хворобою зростання. У період становлення держави взаємини з кожною країною, з якою велися переговори, що сприяли міжнародному утвердженню держави, вважалися пріоритетними. Проте, схиляння в бік багатьох пріоритетів не є свідченням зрілості зовнішньої політики. Врешті-решт, мають визріти найголовніші з них, а також визначитися раціональний шлях до забезпечення корінних інтересів України, її європейського вибору.

Протягом тривалого історичного часу Захід виявляв певну неухильну увагу не лише до України, але й до Центрально-Східної Європи загалом. Цей обшир, розташований між Німеччиною та Росією, разом з Балканами протягом століть фактично вважався таким, що існує поза Європою. Століттями Західна Європа фактично мала одного, як вона вважала, рівного собі партнера на сході континенту — Росію. Захід систематично нехтував інтересами, проголошуваними країнами Центрально-Східної Європи. Зайнята врегулюванням складного трикутника англо-франко-німецьких суперечностей, Європа по суті не відреагувала на поділи Польщі, тим більше, що, крім Росії, в цьому безпосередню участь брали Пруссія (ініціатор акції) та Австрія. Проти придушення Петербургом польських повстань 1830—31 і 1863 рр. формально висловилася лише Франція.

Вже у ХХ ст. не з мотивів справедливості, а лише прагнучи врегулювати відносини з великою євразійською державою, Захід змушений був відмовитись від підтримки “історичних прав” Польщі на українські та білоруські землі.

У сьогоднішній зміні політики Заходу щодо Росії теж виразно проглядає тенденція до партнерства на противагу, м’яко кажучи, надто обережній позиції щодо країн Центрально-Східної Європи. Навіть до тих, які вже вишикувалися у чергу до Євросоюзу. У прориві нашого східного сусіда до “сімки” великих держав світу проглядається низка об’єктивних і суб’єктивних факторів. Передусім це величезний геополітичний, економічний і військовий потенціал Росії.

Тепер, коли кордони НАТО стали кордонами з Україною, їй разом з Молдовою та Білоруссю запропоновано статус “країни-сусіда” цього військово-політичного об’єднання. Це, звичайно, статус, який можна вважати свідченням лояльності та бажання підтримувати добрі взаємини з нашою країною.

Однак нашим сусідом завжди була і залишається Росія. В українсько-російських взаєминах за віки накопилось багато різного. Але вселяють оптимізм зміни, які відбулися за останні роки. Широкий спектр спільних інтересів і потреб, зумовлених близькою історією й сьогоденням країн, взаємозалежність промисловості й науки, економічна доцільність і здоровий прагматизм дозволяють сподіватися на якісно новий рівень взаємовідносин між нашими державами. Перспективу активізації економічних і культурно-політичних зв’язків з Росією урядові і громадсько-політичні кола в Україні сприймають надзвичайно позитивно.

Зовнішні економічні чинники, які протягом останніх років сприяли початку відродження економіки України, на думку серйозних фахівців, вичерпали себе. Потрібно енергійно відшукувати нові, відроджувати забуті резерви для активного просування власної продукції на зовнішні ринки. Годі й говорити, що не варто відкидати перспективи виробничої кооперації з нашим сусідом. Від усього цього залежить зростання не у віддаленій, малодоступній для багатьох перспективі, а вже в найближчому майбутньому.

Це має бути реальний прагматизм. І ми повинні вчитися йому не емоційно й емпірично, а на конкретних справах, щоденно й наполегливо. Постійний пошук виваженого та раціонального шляху, ретельно прорахований кожний тактичний крок, щоразу співвіднесений зі стратегічними цілями й перспективою, неодмінно увінчається успіхом.

Останній період позначений безпрецедентною активністю України на європейському та євроатлантичному напрямках на основі нових орієнтирів і не за рахунок інтересів нашої країни та прав її громадян. Власне, і світ зрозумів, що нам нічого від нього не потрібно, що ми можемо обійтися без

преференцій у міжнародних справах. Ї ми зрозуміли важливість підтримання постійного інтересу партнерів до себе. Бо ні особистість, ні країна із заниженою самооцінкою не можуть адекватно відповідати на виклики часу.

Це головне. Україні потрібні такі партнери, які рахуються з нею і визнають її національні інтереси. Наголошувати на цьому належить і з огляду на те, що в особі України починають убачати конкурента.

Схоже, що українська еліта вже визначилась у плані зовнішньополітичних орієнтацій, а в багатовекторності починає визнавати лише один допустимий вектор — національні інтереси. Вона стає прозахідною у тому розумінні, що сприймає як свою саме цю модель життєвих стандартів.

На цій основі здавалося б можна робити висновок, що курс на інтеграцію із західним світом приречений на успіх. Однак при існуванні та збільшенні розриву між елітою і широким суспільним загалом подібний верхівковий консенсус може не знаходити адекватного розуміння серед “низів”.

* * *

Тривалий час домінантою нашого життя в умовах незалежності була політика, хоча ми добре пам'ятаємо слова Івана Франка, що політика — це поверхнева структура. На часі глибинна робота, прагматичні рішення та дії в усіх складових державотворення.

Україна сьогодні потребує не революцій, а спокою, не агітації, а занурення у справи свого внутрішнього облаштування, а також оновлення зовнішньополітичних завдань з урахуванням стрімкої динаміки міжнародних процесів та появи принципово нових викликів. Тим більше, що ми багато зусиль витрачаємо на імідж демократичної країни, замість того, щоб спрямовувати їх на власне розвиток демократії.

На мою думку, український народ прагне понад усе роботи, яка б забезпечувала створення матеріальних та духовних цінностей, та безпеки — для себе, своєї сім'ї та держави. Усе інше — похідне. Створити умови для цього, в тому числі й у міжнародному вимірі, — завдання влади та політиків. Відповідальної влади, відповідальних політиків.

ДОДАТОК 1

НАРОДНІ ДЕПУТАТИ УКРАЇНИ IV СКЛИКАННЯ ЗА ВІКОМ (станом на 01.09.2002 р.)

Всього у Верховній Раді України 446 народних депутатів
з них жінок — 22
чоловіків — 424

Середній вік народних депутатів України

Середній вік	48,3	
Наймолодший народний депутат України	26 років	Хомутинник В. Ю.
Найстаріший народний депутат України	82 роки і 3 місяці	Стецько Я. Й.

Вікові групи

Вікові групи	Кількість	
	абс.	%
21—30 років	12	2,69
31—40 років	96	21,52
41—50 років	159	35,65
51—60 років	119	26,68
61—70 років	48	10,76
71—80 років	11	2,47
Більше 81 року	1	0,22

ДОДАТОК 2

ВІДОМОСТІ

про кількість мандатів і середній вік депутатів Верховної Ради
Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської
міських рад за підсумками виборів 31 березня 2002 року
(станом на 01.08.2002 р.)

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська, Севастопольська міські ради	Кількість мандатів	Середній вік депутатів
Верховна Рада Автономної Республіки Крим	100	48 років 3 місяці
Вінницька	99	50 років 4 місяці
Волинська	80	47 років 5 місяців
Дніпропетровська	70	48 років 4 місяці
Донецька	180	48 років 5 місяців
Житомирська	81	49 років
Закарпатська	85	46 років
Запорізька	100	47 років
Івано-Франківська	95	48 років
Київська	70	48 років 5 місяців
Кіровоградська	75	49 років 8 місяців
Луганська	124	49 років 11 місяців
Львівська	81	47 років
Миколаївська	72	51 рік 2 місяці
Одеська	99	49 років 3 місяці
Полтавська	90	48 років 11 місяців
Рівненська	60	50 років
Сумська	75	49 років 6 місяців
Тернопільська	108	48 років
Харківська	68	53 роки 1 місяць
Херсонська	63	47 років 2 місяці
Хмельницька	78	49 років 9 місяців
Черкаська	78	49 років 6 місяців
Чернівецька	104	48 років 2 місяці
Чернігівська	75	51 рік 8 місяців
м. Київ	90	44 роки 1 місяць
м. Севастополь	75	47 років 9 місяців
по Україні	2375	48 років 7 місяців